

Майстренко С. В.,

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри правознавства
Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»*

ПРОБЛЕМИ МОРАЛІ ТА ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ У ДРАМАТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. КРОПИВНИЦЬКОГО

Анотація. Проведено проблемно-тематичний аналіз п'єс з метою визначення авторської морально-естетичної концепції у зображенні українського селянина, відзначено вплив християнських етичних норм та настанов на формування світоглядних орієнтирів особи.

Ключові слова: християнська мораль, духовність, етичні категорії, моральний кодекс поведінки, драматична спадщина, соціальний суб'єкт.

Постановка проблеми. Політичні та соціальні трансформації, які зараз відбуваються у нашій країні, призвели до руйнації усталених суспільних стереотипів та етичних категорій, до зміни світогляду значної частини громадян. У період становлення українського суспільства як демократичної системи, у момент переосмислення моральних засад побудови суспільних відносин важливу роль у процесі теоретичного осягнення явищ і процесів багатогранної й суперечливої реальності грає духовне відродження, зокрема відновлення забутих, а почасти втрачених, нівельованих духовних засад. Існує необхідність наукового обґрунтування ціннісних основ духовного відродження нації у контексті світової соціокультурної системи, що актуалізує звернення до традиційної системи цінностей українського народу, морально-релігійних поглядів та переконань селянської спільноти, які знайшли своє відображення в художньому доробку видатних майстрів слова, зокрема у творчій спадщині видатного українського драматурга Марка Кропивницького.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок М. Кропивницького було оцінено належним чином ще за часів життя самого драматурга. Серед сучасників драматурга творчості М. Кропивницького приділяли увагу Д. Мордовцев, О. Огоновський та М. Вороний. У дослідженнях М. Йосипенка, Є. Кирилюка, П. Киричка, М. Киричка, О. Кисіля, Й. Куриленка, І. Мар'яненка, З. Мороза, А. Новикова [4], Г. Пільгука, М. Смоленчука значна увага приділяється аналізу ідейно-художньої тканини творів драматурга, історії їх написання, постановки та заборони цензурою, досліджується творча манера М. Кропивницького, окремі періоди його життя і творчості, а також місце драматурга у контексті європейського літературного процесу. Незважаючи на численність праць, творчість М. Кропивницького, як і більшості українських письменників, саме в плані вивчення морально-естетичної концепції людини, впливу на неї християнських етичних норм та настанов не досліджувалась і досі під таким кутом зору не розглядалась.

Мета статті – вивчити та осмислити творчий доробок українського драматурга в аспекті відображення релігійного вірування народу, творчого освоєння проблем духовності, моральності, визначення основоположних етичних категорій, які мають сприяти духовному відродженню національних засад мирного співіснування, особливо в сучасних умовах зовнішнього інформаційного впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В усі часи природа виникнення, психологія, складові, межі та принципи існування етичних явищ залишалися предметом наукового пізнання, художнього осмислення. Духовність та моральність поведінки людини залишається у фокусі уваги релігії, що надають їй унікальності й водночас універсальності перед фізичним світом. Предмет дослідження – соціальний суб'єкт (особистість, особа, соціальна спільнота, громада, народ), який класифікований за соціальними інституціями і стратифікований за ступенями складності, складає сукупність ізоморфних систем. Існуюча система «соціальний суб'єкт – ціннісне соціальне і техногенно-природне (життєве) середовище» і є об'єктом художнього змалювання у драматичній спадщині М. Кропивницького. Людська особистість з її своєрідними й водночас типовими характеристиками, які розкривають національну специфіку, і є головною дійовою особою його творів.

У певному суспільному середовищі залежно від умов життя формується і розвивається чітко виражений соціальний тип людини, який має ряд характеристик, що відображають загальні темпоральні та системні ознаки розвитку всієї людської спільноти: вихованість – переконаність; ввічливість – доброзичливість, повага до інших; гуманність; почуття міри, гідність – відчуття єдності з іншими, родиною, ближніми, громадою, народом; інтелігентність – активне утвердження ідеалів соціальної справедливості.

Наявність названих якостей та властивостей і є основою загальнонаціональної культури українця. Історично склалося, що основою етичних цінностей нашого народу є християнські настанови, які мають стати одним з найважливіших факторів, що впливає на формування й розвиток національної культури, політики, освіти та інших сфер суспільного та духовного життя.

Літературна й епістолярна спадщина М. Кропивницького свідчить про те, що митець у своїх п'єсах порушив важливі етичні питання, що стали провідними для української драматургії того часу. Домінантними є теми, пов'язані з соціальною нерівністю, боротьбою за українське національне відродження, зі збереженням національної ідентичності українського народу, духовного здоров'я нації.

Перша п'єса М. Кропивницького «Дай серцю волю, заведе у неволю» завдяки оригінальності й правдивості сюжету, образній народній мові завоювала велику популярність та визнання глядачів. Написана під безпосереднім впливом «Наталки Полтавки» І. Котляревського та «Назара Стодолі» Т. Шевченка, вона знаменувала новий етап у розвитку тогочасного суспільства, висуваючи на передній план соціальні суперечності, показуючи розрізненість моральних норм селян як закономірний результат матеріального розшарування села [2, с. 58].

Важка селянська праця є життєвою потребою, обов'язком кожного селянина. Водночас вона є й необхідним атрибутом життя віруючої людини, яка дотримується норм та правил

християнської етики. Праця є релігійним обов'язком, виконанням Божих настанов примноження земних багатств. Нелегким було життя в мандрах сільського парубка Семена, героя названої п'єси: «таки ні одного буденного дня не прогуляв, а іноді й у празник робив, хай господь милосердний простить» [3, с. 62]. У розумінні селянина-трудівника гріх за невідсвяткований «празник» є значно меншим, ніж лінь та безпросвітні гулянки, а сумлінна праця, навіть у свята, не підлягає осудові, бо того вимагає сама земля, сама землеробська доля. Бог виправдовує своїх учнів, які рвали колосся в суботу, бо чесна праця на користь суспільству не може бути гріховною.

Віра в Бога, його доброту та всемогутність, істинність та справедливість релігійних постулатів є неодмінною складовою психологічної характеристики селянства. У щоденній праці, в радості та смутку селяни звертаються до Бога. Сільська дівчина Маруся, якій не відповідає взаємністю Микита, вірить в справедливість вислову: «За терпіння бог дає спасіння».

Народна мораль – це християнська мораль добра і злагоди. Допомога бідним і знедоленим, сиротам і старезним – основа добропорядного життя, джерело добра, що врятує світ. «Оце саме спасенне діло: нагодуй сироту раз, то бог милосердний, як кажуть: воздасть тобі десятирицею!» – говорить бідний парубок-сирота. Устами Івана автор говорить: «Повинні ділитися! <...> Коли б всі так думали та робили, то бідних не було б на світі» [3, с. 113].

Мораль сина заможного селянина Микити Гальчука, виплекана класом багатих власників, егоїстична, хижа. Заради вдоволення власних потреб, він ладен піти на гріх – вбити людину. Однак драматург, будучи сповненим віри в перемогу добра, зобразив процес перетворення, зміни моральних принципів багатія. Микита полишає намір помститись Семенові, відчуваючи щирість й добросердечне ставлення своїх ворогів. У його словах звучить каяття в гріхах та визнання своєї провини: «Боже, милосердний боже! Прости!.. Свята душа!» [3, с. 118]. Мотив всепрощення провідний для п'єси «Дай серцеві волю...». Біблійна заповідь, що закликає відповідати добром на зло, знайшла відгуки в серцях Івана, Семена та Одарки. М. Кропивницький наголошує на перевазі моральних принципів добра, що здатні змінити психологію людини, розбудити в її душі світлі та щирі почуття. Семен як праведний християнин говорить Микиті: «Я ні над чим горем ніколи не сміявся; з якого ж побиту стану знущатись над тобою?» [3, с. 115]. Семен вибачає всі зlodіяння Микиті, братається з ним: «Бог з тобою, Микито!.. Братом рідним ти мені будеш» [3, с. 118]. Його слова та поведінка є підтвердженням дієвості принципів добра та справедливості, які складають основу християнської моралі. Таким чином, драматург розкриває моральну велич людської особистості, перевагу справжніх етичних цінностей над хибним ідолопоклонством перед владою грошей.

Водночас М. Кропивницький зобразив спотворення християнського віровчення окремими представниками селянської спільноти, використання релігійних норм та обрядів задля виправдання непорядних вчинків. Головний герой п'єси «Гли-тай» Бичок, здобувши свої статки нечесним шляхом, став жорстоким експлуататором: «Продав Бога, тепер запанував та й обдира мир хрещений!» [3, с. 478]. Славу про себе як доброго й порядного, милосердного багача він створює сам, роздаючи милостиню бідним й одночасно експлуатуючи їх у скруті, примовляючи при цьому: «Я ніколи не зверну з того шляху, на який напугав мене сам господь і яким належить

іти кожному християнинові і богобоязному чоловікові, я ніколи не перестану помагати кожному бідоласі, як і доперва помагав і кожного визволяти з окаянств, навчатиму якнайкраще» [3, с. 442]. Релігійні настанови про добросердечне ставлення до ближнього слугують прикриттям, виправданням аморальних вчинків глитаю. У передчутті розплати за скоєні зlodіяння, за знівечену долю молоді Олени Бичок намагається спокутувати свої гріхи молитвами, випросити прощення, але не перед громадою, для якої є святими біблійні заповіді добра й справедливості, а перед церквою. У виконанні обрядових дій, задобренні грішми церковнослужителів вбачає він спокуту гріхів: «Коли б господь допоміг цього лиха позбутись, поїду на прощу у святий Київ, пожертвую аж двадцять п'ять на монастир!.. Вже сьогодні аж дві лампадки засвітив». Розв'язка твору виступає як мелодраматичний епізод і за своєю суттю є вирішенням соціального конфлікту, адже слова Андрія звучать як вирок всьому суспільному устроєві: «Люди добрі, мир хрещений!.. Дивіться, дивіться, як знущаються над нами ті, що святе письмо своїми очима бачать, ті, що правдою торгують і бога купують!.. Дивіться у нього повна хата образів та лампадок!.. Церква – не хата! Він і богу молиться по тричі на день, і поклони б'є, і цілу обідню вистоєє навколішках!» [3, с. 492–493]. Викриваючи справжні причини такого вірування, драматург наголошує на невідворотності розплати за недобропорядні вчинки, водночас ступінь моральної відповідальності визначає часто не сама людина, а громада. Тому після скоєного вбивства Андрій звертається до селян зі словами: «Тепер, люде добрі, беріть мене, в'яжіть, закуйте у заліза!.. Убийте, я мертвець!» [3, с. 493]. Проте помста за знівечене життя – вбивство Бичка – не викликає осуду селян, які прийшли з Андрієм до хати глитаю, а сприймається як закономірний результат зlodіянь багача. Смерть мироїда символізує кінець зла й насилля, стверджуючи ідею перемоги добра над злом.

Спотворення принципів християнської моралі представниками заможних верств населення зображено й у п'єсі «Пошилися у дурні». Богомільні та богобоязливі Кукса та Дранко старанно виконують усі обряди, щоденно моляться, проте справжнє вірування підмінюється маніпуляціями. В душах цих заможних селян панує розпуста та прагнення до збагачення, проте важливими для них залишаються й громадська думка, осуд чи схвалення сусідів. М. Кропивницький наголошує на залежності поведінки заможних власників від норм суспільної моралі. Віддаляючись від простого люду, вони не могли повністю змінити свою психологію, яка залишалася селянською: потреби, інтереси, звички змінювалися, але етичні норми лишалися, адже навіть з плином часу й зміною умов вони не втрачають своєї універсальності.

Докладну характеристику психології заможного власника подає М. Кропивницький в одноактній комедії «Помирились». Осуд моральної розпусти міщан, ганебної поведінки чиновників – провідний мотив твору. Драматургічний конфлікт між міщанином і кулачником переростає в конфлікт між внутрішніми настановами та нормами, власними переконаннями Гурина та канонами християнської моралі. Автор майстерно розкриває внутрішній світ людини, яка намагається підпорядкувати власній вигоді все: навіть мораль суспільства, традиції та звичаї селянської спільноти. Виправдовуючи лінь та гультайство, він дає доньці пораду: «Проти неділі гріх шити, проти середи –

гріх, проти п'ятірки – гріх. Люде богобоязливі проти неділі або проти свята цілісінський день і голки в руки не візьмуть, а проти п'ятінки то й сирівцю не запарюють... А ще є такі, що й понеділюють!» [3].

Гурин, як і більшість представників новоствореного прошарку заможних власників, використовують релігійність селян для власної вигоди, спотворюючи при цьому справжню суть релігійного вчення. Гурин та його дружина визнають, що експлуатація простолюддя – джерело накопичення багатств, проте вони знайшли чудодійний спосіб виправдання своїх вчинків: молитвами, задобрюваннями священника грішми намагаються випросити прощення за скоєні злодіяння. Степанида, згадуючи старанне моління чоловіка, говорить: «Як він стоїть у церкві та цілісінку обідню, сердешний вихитає головою та все молитви шепче... Аж піт з нього ллється!» [3, с. 125]. Гурин влаштував вдома справжній храм: світить лампадки, кадить курилку: «Он аж чотири лампадки щопразника й щонеділі горять! А задля чого то? Задля того, щоб заробить спасіння душі, он як! А скільки ми тратимось задля бога і на оливу, і на свічі?... Або й попові мало даємо, чи на молебствіє, чи на панахиду? Хоч би й були які гріхи, то ми їх замолили» [3, с. 125]. Дії Гурина та його розуміння сутності людського існування суперечать нормам християнської моралі: своє преклоніння перед Господом він вимірює кількістю грошей, затрачених на церковні обряди. На думку Гурина, шепотінням молитов до знемоги можна спокутувати будь-який гріх. З християнської моралі він вибрав те, що найбільше відповідало його інтересам. Водночас драматург зазначає, що поведінка заможного селянина є закономірним відображенням суспільної моралі. Епоха, в яку довелося жити і працювати драматургові, мала своє гасло, свій усталений канон, що визначає місце людини в суспільній ієрархії. Слова Гурина є вираженням авторської думки: «Тепера світ такий настав, що хто грошовитий, того всі й почитують, і шанують» [3, с. 124].

М. Кропивницький змалював образи бідних селян, для яких чесна й сумлінна праця є обов'язком перед батьками, родиною, громадою, запорукою добробуту і щастя. Працелюбність, самовідданість, чуйність, простота, скромність, гостинність – риси, які передаються в селянських родинах з покоління в покоління. Старанності в роботі, покірності в думках та судженнях вимагали від малечі і батьки, й громада, й століттями сформована мораль. Батько-селянин («За сиротою й бог з калитою») повчає свого сина: «Бувало отець Спиридон кажуть: «Трудись, Якове, бог за труди нагороджає. Зароблена чесним трудом копійка краще краденого рубля... Через те бідний чоловік і трудиться, що на бога уповає!» [3, с. 157]. В уста бідних селян М. Кропивницький вкладає споконвічні роздуми про життя, його цінність, відзначаючи глибину філософського осмислення дійсності простим людом [4, с. 63]. Намагаючись розібратися в непростих реаліях життя, з'ясувати причину невдач, селянин говорить: «Звісно, простий чоловік дума собі, що як яка йому невдача, то бог його карає за якісь гріхи, і молитесь, і гіркими сльозами умивається, стоячи навколуюшках перед образами спасителя, і гірко зароблену копійчину віддає на свічку» [3, с. 157]. Лише народна стихія зі своїм примітивним сільським устроєм, традиційними обрядами та віруваннями, життєдайною спорідненістю з природою дозволяє осягнути велич і неповторність селянина-трудівника, його силу й душевну міць,

яка виплекана попередніми поколіннями й тісно пов'язана з релігійним вченням.

Селянська маса в творах М. Кропивницького неоднорідна. Соціальне розшарування суспільства призводить до руйнації християнського фундаменту життя, сприяє появі ворожнечі між людьми. До втрати самоповаги, гідності призводить надмірне прагнення до збагачення. Згубний, деморалізуючий вплив грошей на людину змінює психологію як окремо взятої особи, так і спільноти в цілому. Розкриваючи психологію людини-трудівника, М. Кропивницький наголошує на тому, що «діти землі» морально чисті, духовно багаті, безкомпромісні. Краса й велич селянина вбачаються драматургові в працелюбності, життєвому оптимізмі, вірній любові та дружбі, в бажанні допомогти іншим, в моральній стійкості.

Безвихідь селянського буття була задана, запрограмована всім ходом суспільного розвитку. Єдиним джерелом натхнення, опорою в найскрутніших ситуаціях була надія, віра в могутність неземної сили. «І бог нам допоможе!» – говорять селяни в час скрути й відчаю. Звертаються до нього з каяттям та проханням:

«Боже милий, милостивий,
Зглянься на нашу долю,
Спаруй серця наші й душі, –
Вчини святу волю!
Хоч благаю, не влагаю,
Горя я не змушу, –
Бо немає йому краю:
Воно палить душу!» [3, с. 174].

Віра в Бога, його всемогутність в думках і помислах, в естві селянина. Вона складає основу його моральної поведінки, надаючи сенс життю, приносячи спокій в серця й душі людей. Максим Хвортуна, герой п'єси «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», засуджуючи мораль і вчинки панича, наголошує на плинності життя, на волі Божій, що підпорядковує мирські будні: «Гріх, вам паничу, так вбиватися! Не люде її одіймають у вас, бог милосердний! Бог дав їй життя, бог і бере. Він один властивець над нами, і ми не повинні ремствувати на його святу волю» [3, с. 437]. Отже, як зазначає драматург, покірливість – складова психології селянина як наслідок дії суспільної моралі та релігійних канонів.

М. Кропивницький наголошує й на позитивній ролі релігійного вірування як джерела моральної міці, стійкості народу. Для селян, звиклих до виснажливої праці та постійних зневаг, єдиною втіхою в житті є віра у всемогутність й Божу доброту. Перенісши не одне лихо, вони здатні боротися за своє щастя або хоч за можливість помріяти, повірити у здійснення своїх задумів. Християнство – надія на визволення й процвітання людства, народ у творах М. Кропивницького – невичерпне джерело моральності, віри та терпіння.

Висновки. М. Кропивницький, викриваючи потворну мораль панівних верств, нещадно таврував спотворення християнської віри, підпорядкування її приватновласницьким інтересам. Для драматурга християнська мораль, християнська гуманність мають цінність як акумулятор певних людських ідей, моральних норм та настанов, що визначають поведінку окремо взятої особи. Релігійні настанови є невід'ємною складовою людського ества, що нагадують людині як члену спільноти про обов'язок перед собою, близькими, всім людством. Таким чином, християнство допомагає людині знайти себе, виробити певний моральний кодекс

поведінки, для якого базовими засадами є етичні принципи добра і справедливості. Подальшого глибокого вивчення та осмислення потребують такі етичні категорії, як братерство, єдність спільноти, у контексті сучасних геополітичних змін.

Література:

1. Біблія або книги святого письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. проф. І. Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
2. Валуца С. Михайло Старицький та Марко Кропивницький: взаємовплив на розвиток театрального мистецтва в Україні у другій половині XIX століття / С. Валуца // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого. – 2015. – Вип. 17. – С. 58–63.
3. Кропивницький М. Твори : в 6 т. / М. Кропивницький. – К. : Держ. вид-во художньої літератури, 1960– . – Т. 6. – 1960. – 541 с.
4. Новиков, А. Драматургія Марка Кропивницького в контексті європейської літератури / А. Новиков // Історико-літературний журнал. – 2007. – № 14. – С. 86–98.
5. Потапенко В. Спогади про український театр / В. Потапенко // Спогади про Марка Кропивницького / упоряд. П. Перепелиці і В. Яроша. – К. : Мистецтво, 1990. – С. 63.

Майстренко С. В. Проблемы общественной морали и христианской этики в драматическом наследии М. Кропивницкого

Аннотация. Проведен проблемно-тематический анализ пьес с целью определения авторской нравственно-эстетической концепции в изображении украинского крестьянина, отмечено влияние христианских этических норм и установок на формирование мировоззренческих ориентиров личности.

Ключевые слова: христианская мораль, духовность, нравственные категории, моральный кодекс поведения, драматическое наследие, социальный субъект.

Maistrenko S. The problems of public morality and Christian ethics in dramatic heritage of M. Kropyvnytsky

Summary. The problem and thematic analysis of plays is implemented to determine the author's moral and aesthetic concepts of image of the Ukrainian peasant. It is mentioned the influence of Christian ethics and guidelines on the formation of ideological orientations of a person.

Key words: christian morality, spirituality, moral categories, moral code of conduct, dramatic heritage, social subject.